

Joanna Lusek

Kompleks obozów jenieckich w Spittalu nad Drawą w czasie II wojny światowej

1. XVIII Okręg Wojskowy – zasięg terytorialny

XVIII Okręg Wojskowy (dalej: OW) obejmował południową Austrię, tj. Styrię, Karyntię, Tyrol i Salzburg. W 1941 r. jego granice poszerzono o tereny północnej Słowenii – Krainy, którą włączono administracyjnie do Karyntii. Komendanturę XVIII OW utworzono 1 kwietnia 1938 r., na siedzibę władz obierając Salzburg. Komenda rejonowa (*Wehrbezirks-Kommando*) tego okręgu znajdowała się w Grazu. Podlegały jej mniejsze jednostki administracyjne (*Wehrmeldebezirk/Wehrmeldeamt*) z siedzibami w: Spittalu nad Drawą (Spittal an der Drau), Villach i Hermagor. Komendanturze podporządkowane były tworzone w Spittalu nad Drawą obozy jenieckie, tj. Oflag (*Offizierslager*) XVIII C, Stalag (*Mannschaftsstammlager*) XVIII B, Stalag XVIII A/Z (filia Stalagu XVIII A Wolfsberg), Stalag 327 oraz obóz dla ludności cywilnej – Ilag (*Internierungslager*) XVIII, jak również lazaret rezerwy w Spittalu (*Reserve-lazarett*). Głównodowodzącymi XVIII OW byli kolejno generałowie: Hubert Schaller-Kalide (26 VIII 1939–31 I 1943), Friedrich Materna (31 I 1943–10 XII 1943), Franz Böhme (10 XII 1943–24 VI 1944) i Julius Ringel (od 24 VI 1944 do końca wojny)¹.

2. Oflag XVIII C Spittal an der Drau

Oflag XVIII C Spittal został utworzony 15 października 1939 r. Funkcję komendanta powierzono ppłk. Bienbacherowi. Załoga obozowa składała się z 10 oficerów, 11 urzędników, 8 podoficerów oraz 31 żołnierzy szeregowych. Pierwsi jeńcy wojenni – polscy oficerowie – przybyli do obozu 11 listopada

¹ S. W. Mitcham, *Niemieckie siły zbrojne 1939–1945. Wojska lądowe*, Warszawa 2009, s. 40.

1939 r.² Zasadniczy trzon osadzonych wówczas w Spittalu tworzyli oficerowie formacji, biorących udział m.in. w obronie Warszawy i Wybrzeża, przeniesieni z Oflagu X B Nienburg, obozu przejściowego – Dulagu „J” (*Durchgangslager*) w Kaisersteinbruch oraz podchorążowie przejści z Węgier (łącznie 891 jeńców). Warto wymienić chociażby kadm. Józefa Unruga (dowódcę obrony Wybrzeża), kmdr. dypl. Stefana Frankowskiego, kmdr. Włodzimierza Steyera, czy ppor. marynarki i komisarza rządu RP w Gdyni – Franciszka Sokoła. Oficerów transportowano na miejsce przeznaczenia w wagonach towarowych, przystosowanych do przewozu wojska. Każdy, wyposażony w ławki do siedzenia, mógł pomieścić ok. 40 osób³.

Oflag zlokalizowano w południowej Austrii, w Karyntii, w dolinie rzeki Drawy, w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Spittal. Na cele obozu zaadaptowano baraki pokoszarowe, w których stacjonowały wcześniej Batalion Strzelców Alpejskich (*Alpenjägerbataillon Nr. 1*) oraz Batalion Pułku Górskiego (*I. Bataillon des Gebirgsregiments Nr. 137*). Obóz podzielono na dwie części, oddzielone stumetrowym pasem. W zachodniej znajdowało się sześć baraków. Starszym obozu mianowano ppłk. Mieczysława Wyrobka z Korpusu Sądownictwa. We wschodniej części znajdowało się kolejnych siedem baraków. Były standardowe – drewniane i parterowe, zdolne pomieścić 80–90 jeńców. Podzielono je na mniejsze pomieszczenia, o różnej wielkości, z przeznaczeniem dla starszego oficera lub kilku oficerów. W każdym mogło być zakwaterowanych 8–12 osób. Na wyposażenie baraków składały się początkowo drewniane, później metalowe prycze, dwa lub trzy stoliki, szafki oraz narożny piec. Na jeńca przypadały po dwa koce. Pośrodku każdego baraku mieściła się umywalnia. Przy barakach zlokalizowano spacerniaki i ogródki. Oficerom przydzielono około 60-osobową kompanię żołnierzy szeregowych – ordynansów. Obsługiwali oni kuchnię i utrzymywali porządek w obejściu baraków. Grupa kilkunastu polskich podoficerów konfesji żydowskiej została odizolowana od reszty jeńców i zakwaterowana w osobnych pomieszczeniach⁴.

² H. Speckner, *In der Gewalt des Feindes. Kriegsgefangenenlager in der „Ostmark“ 1939 bis 1945*, Wien–München 2003, s. 296; G. Mattiello, W. Vogt, *Deutsche Kriegsgefangenen- und Internierteneinrichtungen 1939–1945*. Bd. 2, Koblenz–Milano 1987, s. 18.

³ Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: ACMJW), Relacje i Wspomnienia (dalej: RiW), sygn. 409, 533, 786, 952; ibidem, Środowisko Podchorążych byłych Jeńców Wojennych (dalej: ŚPbJW), sygn. 126, L. Wajsbrem, *Dziwne rzeczy dzieją się na świecie. Historia siedmiu lat mojego życia* (mps), k. 5–6; M. Borowiak, *Admirał Unrug (1884–1973)*, Warszawa 2009, s. 262; D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998, s. 61.

⁴ Archives du Comité International de la Croix Rouge à Genève (dalej: ACICR), Oflag XVIII C Spittal, 19 VIII 1940 r., k. 1–2; H. Speckner, op. cit., s. 256; ACMJW, RiW, sygn. 952; M. Borowiak, op. cit. s. 259; H. Speckner, op. cit., s. 298; Geschichte Türk-Kaserne, www.uog-kaernten.at/zweigstellenuogk/tuerkkaserne/geschichtetuerkkaserne (on-line 17 VIII 2012 r.).

9 maja 1940 r. zapadła decyzja władz niemieckich o formalnym rozwiązaniu obozu. Jeńcy zostali przewiezieni koleją w dniach 30–31 maja do Oflagu II C Woldenberg (obecnie: Dobiegniew) na Pomorzu. Komendanturę również przeniesiono do Woldenbergu, z wyjątkiem oddziału Abwehry i komendanta. Grupa 79 podchorążych, przebywająca w obozie, została ze względów formalnych odtransportowana do Stalagu XVIII A Wolfsberg. 2 lipca 1940 r. ponownie uruchomiono Oflag XVIII C Spittal. Osadzono w nim jeńców francuskich, którzy dotarli do obozu w dziesięciu transportach ze Stalagu XVII A Kaisersteinbruch i Oflagu XII B Mainz, między 9 lipca a 25 sierpnia 1940 r. Łącznie przybyło wówczas 1272 francuskich oficerów, w tym 12 Żydów oraz 149 ordynansów. 361 oficerów odtransportowano 17 sierpnia 1940 r. do Francji. W wyniku rotacji w grudniu 1940 r. stan osadzonych w oflagu wynosił 1172 oficerów oraz 151 ordynansów. W styczniu 1941 r., z uwagi na przygotowania do wojny z Jugosławią, internowani Francuzi zostali przeniesieni do innych obozów. Największe transporty skierowano do oflagów XVIII A Lienz i XVII A Edelbach⁵.

Poza barakami mieszkalnymi na terenie obozu znajdowała się kuchnia i jadalnia, ta ostatnia pełniła także funkcję świetlicy i kantyny. Posiłki składały się głównie z kapusty, ziemniaków oraz chleba, rzadziej z mięsa i tłuszczów. W kantynie wydawano jabłka i piwo, dostarczane z browaru w Villach. Każdy oficer miał prawo do 4 polskich papierosów dziennie (tabaka niemiecka była towarem zabronionym) lub 25 g tabaki do fajki, w rozrachunku miesięcznym⁶.

Na terenie oflagu znajdowały się aparaty do dezynfekcji, której systematycznie poddawano baraki. Kąpiel w ciepłej wodzie odbywała się raz w tygodniu. Jeńcy mieli stały dostęp do bieżącej zimnej wody. Na obrzeżach obozu zlokalizowano izbę chorych. W oflagu pracowało 30 francuskich lekarzy-jeńców. Podlegali oni administracyjnie lekarzowi niemieckiemu. Personel medyczny dysponował nowoczesnym sprzętem i instrumentarium. Apteka obozowa była na bieżąco zaopatrywana w medykamenty. W sierpniu 1940 r. na leczeniu przebywali zaledwie dwaj jeńcy – jeden z objawami świerzbu, drugi – rwy kulszowej⁷.

W jednym z baraków przygotowano kaplicę. Początkowo nabożeństwa odprawiał osadzony w obozie duchowny, w grudniu 1939 r. wywieziono go wraz z grupą weterynarzy żydowskiego pochodzenia. W 1940 r. Niemcy wyrazili zgodę na odprawianie nabożeństw dla każdej z jego części naprzemiennie, co dwa tygodnie. Czynił to wówczas miejscowy ksiądz. Raz w miesiącu niemiec-

⁵ Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau (dalej: BA-MA), Wehrkreiskommando XVIII, RH 53–18/16, Stammtafel Oflag XVIII C; ACICR, Oflag XVIII C Spittal, 19 VIII 1940 r., s. 1; H. Speckner, op. cit., s. 296.

⁶ M. Borowiak, op. cit., s. 260; ACMJW, RiW, sygn. 952.

⁷ ACICR, Oflag XVIII C Spittal, 19 VIII 1940 r., k. 2–3.

ki pastor odprawiał nabożeństwo w języku francuskim. W sierpniu 1940 r. w oflagu przebywało 13 księży, francuskich oficerów⁸.

Na terenie obozu rozwijało się życie kulturalno-oświatowe. Profesor Politechniki Warszawskiej – Józef Roliński – wygłaszał pogadanki nt. fizyki kwantowej, prowadził również kurs języka angielskiego. Komandor ppor. Romuald Gintowt-Dziewiałowski wygłaszał pogadanki, związane z historią marynarki wojennej i bitew morskich. W oflagu działał chór prowadzony przez dr. Jerzego Młodziejewskiego. Władze niemieckie umożliwiały ponadto zakup książek oraz pomocy naukowych. Większą część bibliotecznego zbioru stanowiły jednak woluminy, będące prywatną własnością oficerów, przywiezione w bagażu podręcznym. Początkowo zarekwirowane przez władze niemieckie, po krótkim czasie zostały zwrócone. W obozie organizowano ponadto kursy nauki języków obcych i języka migowego. Jeńcom dostarczano sprzęt sportowy – piłki lekarskie oraz do gry w siatkówkę, wraz z potrzebnym oprzyrządowaniem. Grali oni również w karty – popularną grą był brydż⁹.

Jeńcom przekazywano żołąd bez dokonywania z niego potrąceń. Część tych pieniędzy oficerowie przeznaczali dla przetrzymywanych w obozie podchorążych. Większość osadzonych wysyłała pieniądze rodzinom, w obawie o ich sytuację materialną. Jeńcy uskarżali się na nieregularnie dostarczaną korespondencję i paczki. Wielu pozostawało bez wieści o bliskich. Wysuwano przypuszczenia o celowym przechwytywaniu kartek i listów przez obozową cenzurę¹⁰.

W protokole wizytacyjnym Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (dalej: MKCK) nie wspomniano o próbach ucieczki jeńców francuskich. Przypadki takie zdarzały się jednak wśród Polaków. Podczas transportu z Oflagu X B Nienburg zbiegło trzech polskich oficerów. W kilka tygodni po przybyciu do oflagu grupa oficerów rozpoczęła przygotowania do zbiorowej ucieczki, zainicjowanej przez oficerów marynarki. Za namową kadm. J. Unruga odstąpiono od przygotowań, ze względu na niekorzystne warunki atmosferyczne, panujące zimą. Kolejny przypadek ucieczki zanotowano w Niedzielę Palmową – 17 marca 1940 r., zbiegło wówczas trzech oficerów. Ucieczka wyszła na jaw dopiero po kilku dniach. Komendant nakazał za karę wstrzymanie korespondencji i paczek na dwa tygodnie. W jednym z baraków drażno również podkop, przeniesienie jeńców do oflagu w Woldenbergu udaremniło te plany ucieczki. Władze obozowe wprowadziły surową dyscyplinę. Dwa razy dziennie na korytarzu każdego baraku odbywały się apele sprawdzają-

⁸ ACMJW, RiW, sygn. 952.

⁹ ACICR, Oflag XVIII C Spittal, 19 VIII 1940 r., k. 3; ACMJW, RiW, sygn. 393, 952; ibidem, ŚPbJW, sygn. 126, k. 5; L. Weisbrem, *Czy wy wiecie? Wiersze*, Londyn 1995, s. 82 (*Bridż w Oflagu (XVIII C). Ukryta satyra polityczna*).

¹⁰ ACICR, Oflag XVIII C Spittal, 19 VIII 1940 r., k. 4.

ce. Gestapo przeprowadzało regularne kontrole na terenie obozu, konfiskowano przedmioty niebezpieczne, tj. brzytwy, klucze oraz książki¹¹.

Tabela 1

**Liczba osadzonych jeńców francuskich w Oflagu XVIII C Spittal
(wrzesień 1940–styczeń 1941)**

Data	10 IX 1940	25 X 1940	10 I 1941	31 I 1941
Oficerowie	1 189	1 179	1 147	669
Ordynansi	149	149	152	70

Źródło: ACMJW, Materiały i Dokumenty (dalej: MiD). Statystyka Genewska, sygn. 16.

3. Stalag XVIII B (A/Z, 327) Spittal an der Drau

Z dniem 7 lutego 1941 r. Oflag XVIII C został przekształcony w Stalag XVIII B Spittal an der Drau i oficjalnie podporządkowany władzom XVIII OW. Komendantem obozu mianowano mjr. Martunga. Zgodnie z meldunkiem z 9 sierpnia 1941 r., komendantura obozu składała się z 24 oficerów, 35 urzędników, 21 kapitanów (*Sonderführer*), 35 podoficerów oraz 128 szeregowców. W sumie obóz obsługiwały 243 osoby¹².

Pierwsze transporty złożone z jeńców francuskich i belgijskich przybyły do Spittala 1 marca 1941 r., ze Stalagu XVII A Kaisersteinbruch, kolejne – ze stalagów XVII B Gneixendorf i XVII C Edelbach-Döllersheim. Od czerwca do października 1941 r. dołączali żołnierze jugosłowiańscy (Serbowie). Zatrudniano ich w zakładach zbrojeniowych w okolicach Grazu, pomimo braku oficjalnego rozporządzenia władz w tym względzie¹³. Zgodnie z meldunkiem z 5 czerwca 1941 r., w obozie i w komandach pracy umieszczono 17,2 tys. jeńców, w tym w obozie w Spittalu 3 tys. Z grupy 3,6 tys. Serbów – poza stalagiem było ich 1,5 tys. Pracowała zdecydowana większość jeńców francuskich – 9,9 tys.¹⁴. Internowanych osadzono w siedmiu barakach w zachodniej części obozu. W każdym pomieszczeniu znajdowało się odpowiednio ok. 3–30 drewnianych dwupiętrowych prycz. W barakach przebywało średnio 170–250

¹¹ Ibidem, k. 5; ACMJW, RiW, sygn. 952; ibidem, ŚPbJW, sygn. 126, k. 5.

¹² Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik (dalej: ÖSA). Militärische Evidenzen (1938–1945). Zentrale Suchkartei, Nachlaß Wittas, B/787, 10–15, k. 1138; G. Mattiello, W. Vogt, op. cit., Bd. 1, s. 26–27.

¹³ S. Karner, *Die Steiermark im Dritten Reich. Aspekte ihrer politischen, wirtschaftlich-sozialen und kulturellen Entwicklung*, Graz 1986, s. 351; A. Walzl, *Zwangsarbeit in Kärnten im Zweiten Weltkrieg. Die Hintergründe eines politischen Phänomens im Alpen-Adria-Raum*, Klagenfurt 2001, s. 26–27; H. Speckner, op. cit., s. 302.

¹⁴ ÖSA, Militärische Evidenzen (1938–1945). Zentrale Suchkartei, Nachlaß Wittas, B/787, 10–15, k. 1138.

jeńców. W październiku 1941 r. w obozie przetrzymywanych było 854 jeńców, w tym 12 oficerów i 252 podoficerów, 323 osoby w obozowym lazarecie i 2 w obozowej izbie chorych. Wśród internowanych znajdowało się 780 Francuzów, 29 Belgów, 11 Brytyjczyków oraz 356 Serbów. W 220 komandach pracy było 7689 osób, w większości żołnierzy francuskich. Jeńców reprezentowali mężowie zaufania: Francuzów – René Damiens (w obozie) i Roger Rouillard (w lazarecie obozowym), Belgów – Pierre Streissel oraz Serbów – dr Miodrag Kostić (kierujący zespołem lekarzy w lazarecie obozowym)¹⁵.

W obozie funkcjonowała kantyna, biblioteka i fryzjer. Kantynę otwarto we wrześniu 1941 r. Sprzedawano w niej artykuły toaletowe oraz papierosy. Dochody z jej prowadzenia – 24 marki miesięcznie, przekazywano na zakup soli. Zbiór biblioteczny składał się z 2300 woluminów (1941 r.), spośród których ok. 1500 było regularnie w obiegu (wśród jeńców w komandach pracy). Mieli oni również do dyspozycji gry logiczne. Jedną z popularnych form spędzania czasu wolnego było uprawianie sportu – lekkoatletyki i gier zespołowych. Regularnie odbywały się nabożeństwa, odprawiane przez francuskich księży, którzy posługiwali również w lazarecie¹⁶.

W październiku i listopadzie 1941 r., pod nadzorem nowego komendanta obozu – płk. Georga von Altena, przeprowadzono likwidację stalagu (*Räumungsaktion*). Jeńcy francuscy, belgijscy i serbscy zostali przeniesieni do oddalonego o 90 km Stalagu XVIII C Markt Pongau, któremu podporządkowano ok. 220 komand pracy na obszarze Tyrolu, Vorarlbergu i Arlbergu, podległych pierwotnie Stalagowi XVIII B Spittal an der Drau. W obozie pozostawiono wyłącznie lazaret, w którym przebywali niezdolni do pracy i chorzy jeńcy francuscy, belgijscy, serbscy i brytyjscy, z podległych stalagowi komand pracy. Celem akcji było przekształcenie Stalagu XVIII B od listopada 1941 r. w obóz dla jeńców radzieckich, czemu stanowczo, aczkolwiek nieskutecznie, sprzeciwiała się władze miejskie Spittala. Pierwsze transporty czerwonooarmistów przybyły do Spittala w listopadzie 1941 r., ze Stalagu XVIII C Markt Pongau (636 jeńców) i Stalagu 366 Siedlce (2001 jeńców). Ponad 10% z nich zmarło w wyniku fizycznego wycieńczenia¹⁷.

W kolejnych miesiącach liczba jeńców radzieckich stale wzrastała. W sierpniu 1942 r. wynosiła ok. 11 tys. W pierwszych miesiącach pobytu w Spittalu

¹⁵ Stadtarchiv Spittal, Fonds Amicale Nationale des Stalags XVIII, Historique des Stalags XVIII B, mps (dalej: Fonds Amicale Nationale), s. 140; ACICR, Stalag XVIII B Spittal, 21 X 1941 r., k. 1–2.

¹⁶ Ibidem, k. 2.

¹⁷ BA-MA, Wehrkreiskommando XVIII, RH 53–18/16, Stammtafel Stalag XVIII B; Stadtarchiv Spittal, Fonds Amicale Nationale, s. 4; ACICR, Stalag XVIII B Spittal, 21 X 1941 r., s. 1; H. Speckner, op. cit., s. 292; A. Elste, *Parteien und Imre politische Einflussnahme auf Markt und Stadt. W: Chronik. 800 Jahre Spittal (1191–1991)*, Hrsg. Stadtgemeinde Spittal an der Drau, Spittal an der Drau 1991, s. 235.

dziesiątkowała ich epidemia tyfusu plamistego. Tylko w mogiłach zbiorowych na dwóch cmentarzach jeńców radzieckich nieopodal Spittala pochowano ponad 6 tys. osób – w Aich ok. 2,4 tys., w Tangern ok. 3,6 tys. Kolejnych 54 spoczywa na cmentarzu żołnierskim (*Soldatenfriedhof*) w Edling. Brak natomiast informacji o liczbie zgonów i miejsc pochówku, zatrudnionych w komandach pracy. Na cmentarzu komunalnym w Villach znajduje się obelisk, upamiętniający jeńców radzieckich i robotników przymusowych ze Wschodu. Wryty na nim napis o następującej treści: *Tu spoczywają żołnierze Armii Czerwonej i ludność cywilna, którzy stracili życie podczas Wojny Ojczyźnianej w latach 1941–1945. Cześć ich pamięci*¹⁸.

W lipcu 1942 r. do Spittala skierowano 450 jeńców brytyjskich, ze stalagów XVIII D Marburg i XVIII A Wolfsberg. Zgodnie z raportem MKCK miesiąc później w obozie przebywało 828 Brytyjczyków (w tym 170 Australijczyków i 120 Nowozelandczyków). Wśród internowanych znajdowało się 33 jeńców, oczekujących na repatriację oraz 142 marynarzy, którzy mieli zostać przeniesieni do obozu dla marynarzy – Marlagu (*Marinenkriegsgefangenenlager*). Funkcję mężów zaufania w obozie pełnili sierż. H. A. Kaplin oraz kpr. Graham Dickie. Wśród internowanych było 3 lekarzy z korpusu medycznego (mjr George W. Thomson, kpr. Andrea Mikellidis i kpr. Ian Steward), dentysta i 64 osoby medycznego personelu pomocniczego. Jeńcy brytyjscy zajęli 5 baraków w zachodniej części, wyposażonych w pojedyncze lub dwupiętrowe prycze. W każdym pomieszczeniu ulokowano przeciętnie 2–18 mężczyzn. Żaden z jeńców brytyjskich nie został skierowany do pracy¹⁹.

1 sierpnia 1942 r. Stalagowi XVIII B Spittal an der Drau formalnie podporządkowano oddalony od niego o 230 km Stalag XVIII D Marburg. Nadano mu oznaczenie XVIII B/Z (*Zweiglager* – filia). Zależności administracyjnej nie utrzymano jednak długo. Filię w Mariborze (Marburg) zlikwidowano 15 listopada 1942 r. Kolejne zmiany nastąpiły 3 października 1942 r. Stalag XVIII B Spittal an der Drau został rozwiązany i przeniesiony do Wagny, nieopodal Leibnitz (Styria), a ten z kolei zgodnie z rozporządzeniem z 31 stycznia 1943 r., do Puppung w Górnej Austrii. 23 marca 1943 r. obóz przekształcono w Stalag 398 Puppung i podporządkowano XVII OW²⁰.

Obóz w Spittal w części zachodniej miał początkowo charakter prowizoryczny. Nie prowadzono kantyny, brakowało izby chorych. W razie konieczności

¹⁸ Informacje pozyskane od: Gerd Ebner, Österreichisches Schwarzes Kreuz, Klagenfurt [e-mail: 2 VII 2012 r.]; Hans Haider, Verein Erinnern-Villach, Villach [e-mail: 16 i 17 VII 2012 r.]; Österreichisches Schwarzes Kreuz. Landesstelle für Kärnten, mps, 7 III 1995; Elste, op. cit. s. 235.

¹⁹ ACICR, Stalag XVIII B Spittal an der Drau, 4 VIII 1942 r., k. 1 i 5; H. Speckner, op. cit., s. 297.

²⁰ ACICR, Stalag XVIII B Spittal an der Drau (Marburg), 7 VIII 1942 r., k. 1; H. Speckner, op. cit., s. 297.

ści chorzy kierowani byli do sąsiadującego z obozem lazaretu. Spośród 14 wykwalifikowanych pielęgniarzy 8 obsługiwało lazaret, a 6 pracowało w obozie. Dodatkowo chorych kolegów w obozie opieką otaczało 50 osób niewykwalifikowanego medycznego personelu pomocniczego²¹.

W stalagu działała grupa teatralna, regularnie wystawiano przedstawienia. Prowadzono również orkiestrę, złożoną z 20 muzyków. Instrumenty pozyskano dzięki wsparciu Związku Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej (*Young Men's Christian Association, YMCA*). Zbiór biblioteczny pozostawiono w Stalagu XVIII D Marburg. Większość jeńców była w posiadaniu własnych książek, które wymieniali między sobą. Obóz dysponował niedużym terenem sportowym, jakim było boisko o wymiarach 30×10 m. Brakowało jednak sprzętu sportowego. Życie duchowe w znacznym stopniu ograniczono. Pastor anglikański – kpt. G. Rex Morgan (od 1943 r. – I. B. McIver), posługiwał w lazarecie i obozie. Władze niemieckie nie zezwalały mu na odwiedzanie jeńców w stalagu częściej niż raz w tygodniu. Przedstawiciele wyznania rzymskokatolickiego, ok. 70 osób, nie mieli możliwości odbywania praktyk religijnych. Brakowało m.in. komunikantów i wina mszalnego²².

Dzięki regularnym dostawom paczek z MKCK magazyn był dostatecznie wyposażony w produkty spożywcze, artykuły medyczne i odzież wierzchnią. W obozie działał warsztat szewski, w którym pracowało przeciętnie 6 szewców. Materiał do reperacji dostarczały władze niemieckie. Funkcjonował również warsztat krawiecki, w którym zatrudniano 2 jeńców. W kuchni obozowej pracowało 15 osób pod nadzorem kucharza niemieckiego²³.

W październiku 1942 r., po przeniesieniu Stalagu XVIII B do Wagny, w Spittalu utworzono filię oddalonego o 140 km Stalagu XVIII A Wolfsberg (*Zweiglager Spittal/Drau des M.Stammlagers XVIII A*). Funkcjonował do grudnia 1944 r. Internowano w nim jeńców państw alianckich. 20 baraków w zachodniej części przeznaczono na obóz repatriacyjny dla jeńców Stalagu XVIII D, zakwalifikowanych jako niezdolnych do pracy i odbywania służby wojskowej. Budynki służyły również jako obóz przejściowy, szczególnie dla jeńców transportowanych z obozu Fossoli di Carpi pod Modeną. Najstarsze murowane zabudowania, służące jako pomieszczenia służbowe i mieszkalne komendantury, stanowią obecnie fragment zabudowy koszar 26. Batalionu Strzeleckiego (26. *Jägerbataillon*). Na fundamentach baraków sektora wschodniego wzniesiono po wojnie osiedle (zbieg Fridtjof-Nansen-Straße i Lagerstraße). W listopadzie 1942 r. w obozie przebywało 209 jeńców brytyjskich. W styczniu 1943 r. znajdowało się w nim ok. 600 osób, w tym ok. 200 w obo-

²¹ ACICR, Stalag XVIII B Spittal an der Drau, 4 VIII 1942 r., k. 3.

²² Ibidem, k. 3 i 6.

²³ Ibidem, k. 2.

zie (z czego 100 transportowanych do innych obozów) oraz ok. 400 w koman-
dach pracy. W sierpniu 1943 r. w części zachodniej planowano pozostawienie
wyłącznie lazaretu obozowego, a jeńców nieprzeznaczonych do zwolnienia i żoł-
nierzy oczekujących na repatriację – łącznie 664 osób, zamierzano przenieść do
baraków w części wschodniej. Plan zrealizowano tylko częściowo. W listopa-
dnie 1943 r. w sektorze wschodnim było 416 osadzonych, w tym włoscy inter-
nowani wojskowi (*Italienische Militärinternierte* – IMI), w zachodniej – 312.
W wydzielonych rewirach dla chorych umieszczono 138 jeńców. We wrześniu
1943 r. w obozie przejściowo skomasowano ok. 4,2 tys. Brytyjczyków, wię-
tych do niewoli we Włoszech. W czerwcu 1944 r. liczba osadzonych w Spitta-
lu zmniejszyła się do zaledwie 185, znaczna grupa została odtransportowana
do Stalagu XVIII C Markt Pongau²⁴.

16 października 1942 r. utworzono wspomniany lazaret obozowy, admini-
stracyjnie podlegający lazaretowi Stalagu XVIII A Wolfsberg (*Teillazarett
Spittal/Drau des Lagerlazarettes XVIII A Wolfsberg*). Obsługiwał odtąd stal-
lag w Wolfsbergu, obóz filialny XVIII A/Z Spittal oraz Stalag XVIII D. Jego za-
danie sprowadzało się do przywrócenia chorym zdolności do ponownego pod-
jęcia pracy. W listopadzie 1942 r. przebywało w nim 80, a w styczniu 1943 r. –
100 jeńców. Lazaret zajmował wówczas 4 baraki podzielone na mniejsze po-
mieszczenia, każde mieściło średnio 20–40 osób. Na potrzeby pacjentów do-
budowano 2 nowe baraki. Łącznie mógł pomieścić 750 jeńców. Wyznaczono
ponadto rewiry dla chorych jeńców poszczególnych narodowości w obozie za-
chodnim (*Krankenrevier*). Na ten cel przeznaczono 3 baraki, które mogły
pomieścić 450 mężczyzn. W kolejnych 3 barakach, przeniesionych z części
wschodniej wydzielono rewir dla ok. 450 chorych żołnierzy radzieckich. Jeden
z baraków przeznaczono na potrzeby punktu dentystycznego. W lazarecie pra-
cowało początkowo 12 lekarzy – 4 jeńców francuskich, 3 brytyjskich, 2 serb-
skich oraz 3 radzieckich, ponadto 2 dentystów brytyjskich i 1 francuski i 44
osoby medycznego personelu pomocniczego. Po utworzeniu w styczniu 1943 r.
lazaretu obozowego w Stalagu XVIII C Markt Pongau, w Spittalu odtąd byli
umieszczani tylko ranni i najciężej chorzy. Lazaret zyskał charakter kom-
pleksu szpitalnego, z oddziałami: chirurgicznym, dermatologicznym i laryn-
gologiczno-okulistycznym. W celach profilaktycznych od listopada 1942 r.
wykonywano, głównie wśród jeńców radzieckich, szczepienia ochronne prze-
ciwko durowi brzuszemu i płamistemu. We wrześniu 1943 r. w lazarecie

²⁴ BA-MA, Heeressanitätsinspekteur, H 20/1079, Unterlagen Wehrkreisarzt für Kriegs-
gefangene WK XVIII, Befehl Wehrkreisarzt XVIII (16 X 1942, 8 I 1943, 29 I 1943); ACICR,
Stalag XVIII A/Z Spittal an der Drau, XI 1942–II 1945; Stadtarchiv Spittal, Fonds Amicale
Nationale, s. 142; H. Speckner, op. cit., s. 301; *Weg von der sowjetischen Front: Victor Knight,
britischer Kriegsgefangener in der Oststeiermark*. W: *Zwangsarbeit in der Land- und Forst-
wirtschaft auf dem Gebiet Österreichs 1939–1945*, Hrsg. S. Karner u.a., Wien 2002, s. 535–536.

obozowym przebywało 138 pacjentów, w czerwcu 1944 r. – 323, którymi opiekowało się 9 lekarzy i 23 pielęgniarzy. W październiku 1944 r. lazaret przeniesiono do zabudowań w pobliżu stacji kolejowej w Spittalu. Było w nim wówczas 234 pacjentów, z których ok. 100 zakwalifikowano jako nieprzydatnych do służby wojskowej. W lutym 1944 r. znajdowali się w nim jeńcy amerykańscy przewiezieni z frontu włoskiego. Zajmował się nimi australijski lekarz kpt. O.V.S. Kok. Naczelnym lekarzem sztabowym w lazarecie pozostał do końca wojny ginekolog dr H. Fasan. Przez cały okres funkcjonowania obozu w Spittalu jeńcy z poszczególnych komand pracy, potrzebujący pomocy medycznej, przyjmowani byli do lazaretów rezerwy. Znajdowały się w: Hallein, Rankweit-Valduna, Landeck, Kufstein, Königswartha i Grazu (z oddziałem dla jeńców wojennych, *Kriegsgefangenen-Abteilung*)²⁵. Pochówki osób zmarłych w obozowym lazarecie odbywały się na cmentarzu miejskim w Spittalu. Ciała żołnierzy brytyjskich, francuskich i włoskich w większości przypadków ekshumowano po zakończeniu wojny²⁶.

W październiku 1942 r. komisja Działu Antropologicznego Muzeum Historii Naturalnej w Wiedniu, pod kierunkiem dr. Josefa Wastla, przeprowadziła w stalagu w Spittalu badania antropologiczne na tle rasowym. Sporządzano wówczas dokumentację fotograficzną (kilkadziesiąt tysięcy zdjęć) oraz pisemną, zawierającą informacje o znakach szczególnych i kolorze skóry. Dokonywano pomiarów wzrostu, wagi ciała oraz czaszki, prowadzono badania daktyloskopijne, sporządzano dokumentację stomatologiczną²⁷.

W czasie II wojny światowej na terenie Karyntii utworzono 2,6 tys. komand pracy dla jeńców wojennych (10,4–13 tys. osób). Liczby tej nie można jednak traktować jako ostateczną. Internowani w Spittalu pracowali m.in. przy budowie dróg lokalnych, kolejowych, autostrad, mostów i tuneli na obszarze Dolnej Karyntii. Od marca 1941 r. zatrudniani byli przy budowie tunelu Wolfsberg, od czerwca 1943 r. przy budowie tunelu na przełęczy Loiblpaß. Pracowali ponadto przy stawianiu elementów elektrowni Schwabegg (1939–1943) i Lavamünd (od 1941 r., budowę zakończono już po wojnie, w 1949 r.) na rzece Drawie. Przy pierwszym przedsięwzięciu zatrudniano przeciętnie 1,2 tys. osób, przy drugim powyżej 1,5 tys. jeńców wojennych i pracowników cywilnych. Obydwie elektrownie miały zaopatrywać w energię elektryczną

²⁵ BA-MA, Heeressanitätsinspekteur, H 20/1079, Befehl Wehrkreisarzt XVIII (16 X 1942, 8 I 1943, 30 VIII 1944); ACICR, Stalag XVIII A/Z Spittal an der Drau, XI 1942–II 1945; *The Camps*, „The Prisoner of War” 1943, vol. 1, nr 12, s. 6.

²⁶ H. Speckner, op. cit., s. 301.

²⁷ M. Teschler-Nicola, M. Berner, *Die Anthropologische Abteilung 1 des Naturhistorischen Museums in der NS-Zeit. Berichte und Dokumentation von Forschungs- und Sammlungsaktivitäten 1938–1945*. W: *Untersuchungen zur Anatomischen Wissenschaft in Wien 1938–1945*, Wien 1998, s. 333–358.

Karyntię oraz zakłady przemysłowe na terenie Styrii i Wiednia. Od jesieni 1942 r. jeńcy ze stalagu w Spittalu uczestniczyli w rozbudowie koszar w Lendorf pod Klagenfurtem. Byli także zatrudniani w przemyśle zbrojeniowym. Podczas wojny do Karyntii, w rejon Klagenfurtu i Poitschach, przeniesiono produkcję m.in. elementów wyposażenia samolotów wojskowych z *Wiener Neustädter Flugmotoren-Werke*, tworząc *Außenwerk der Messerschmidt-Flugzeugbestandteile-Fabrik*. Jedna z hal fabrycznych znajdowała się również w Spittalu. Kierowano ich również do kopalni węgla brunatnego w Radenthein i Bleibergu. Komanda pracy utworzono ponadto w hucie żelaza w Gailitz, zakładach chemicznych (*Chemische Werke*) w Weißenstein, zakładach produkcji narzędzi ręcznych (*Hammerwerk*) w Himmelbergu, fabryce akumulatorów (*Akkumulatorenfabrik*) w Feistritz, jak również w wielu mniejszych zakładach przemysłu tekstylnego i skórzanego oraz w leśnictwie, rolnictwie, sadownictwie i ogrodnictwie²⁸.

1 sierpnia 1944 r. władze niemieckie podjęły decyzję o utworzeniu w sektorze wschodnim obozu dla internowanych cywilów – Ilagu XVIII Spittal, z wydzielonym samodzielnym rewirem dla chorych. Pierwsze transporty trafiły do Spittala 6 września 1944 r. Pod nadzorem władz w obozie i w komandach pracy pozostawało ok. 1 tys. pracowników cywilnych, m.in. z Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Słowenii i Związku Radzieckiego²⁹.

Wraz ze zbliżającym się frontem wschodnim przenoszono na zachód również obozy przejściowe w strefie frontu (*Frontstalag*). W styczniu 1945 r. do Spittala przeniesiono Stalag 327, funkcjonujący wcześniej w Przemyślu, w gra-

²⁸ Archiv des Gemeindeamtes in Mayrhofen, Mayrhofen (1941), 1 IV 1941; A. Walzl, op. cit., s. 35–36 i 112; H. Harz, *Das Erlebnis der Reichsautobahn. Ein Bildwerk*, München 1944; S. Beer, S. Karner: *Der Krieg aus der Luft. Kärnten 1941–1945*, Graz 1992; R. Gatterbauer, Arbeitseinsatz und Behandlung der Kriegsgefangenen in der Ostmark während des Zweiten Weltkriegs, Salzburg 1975 (mps); S. Karner, *Kärntens Wirtschaft 1938–1945. Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie*, Klagenfurt 1976; *Zwangsarbeit in der Land- und Forstwirtschaft auf dem Gebiet Österreichs 1939–1945*, Hrsg. S. Karner u.a., Wien 2002, s. 46, 423–424, 543–544; S. Guggenbichler, J. Zausnig, *Für das Erinnern – gegen das Vergessen. Eine „Spurensicherung“. Rekonstruktion von Fremd-, Zwangs- und Kriegsgefangenenarbeit zwischen 1938–1945 am Beispiel von NS-Wirtschaftsprojekten, im südlichsten Gau des Deutschen Reiches*, Klagenfurt 1998 (mps); Ch. Niedermayer, *Der Wolfsbergtunnel und seine Geschichte 1939–1945, „Chronik Seeboden“*, www.seeboden.at/fileadmin/dateien/Chronik/Der_Wolfsbergtunnel (on-line 22 VIII 2012 r.); *Chronik des Blei- und Zinkbergbaues in Bezug zur Bleiberger Bergwerks Union*, www.bergbauverein-bad-bleiberg.at (on-line 2 VIII 2012 r.).

²⁹ BA-MA, Heeressanitätsinspekteur, H 20/1079, Kgf. Lazarett und Krankenrevier Ilag XVIII (30 VIII 1944); G. Mattiello, W. Vogt, op. cit., Bd. 1, s. 173. Informacje na temat obozu dla internowanych w Spittalu zawierają akta: The National Archives and Records Administration in Washington, RG 389/2144, Berichte der Schutzmachtkommission (6 XII 1944, 3 V 1945); The National Archives in London, HO 215–123, k. I B i 3 B.

Tabela 2

**Liczba osadzonych w Stalagu XVIII B Spittal
(maj 1941–październik 1942)**

Data	Jeńcy polscy	Jeńcy francuscy	Jeńcy belgijscy	Jeńcy serbscy	Jeńcy brytyjscy	Jeńcy radzieccy	Jeńcy w komandach pracy
1 V 1941	15	7 (o) 13 109 (s)	475	–	–	–	12 695 F 475 B 15 P
1 VI 1941	15	10 (o) 13 113 (s)	362	3 (o) 3 585 (s) 2 (c)	–	–	12 398 F 326 B 15 P 365 S
1 VII 1941	15	12 993	363	3 674	–	–	b.d.
1 IX 1941	15	5 245	268	3 575	6	–	7 978
1 XII 1941	–	–	–	–	–	2 393	b.d.
1 I 1942	–	–	–	–	–	3 849	1 620
1 II 1942	–	–	–	–	–	3 495	1 023
1 IV 1942	–	–	–	–	–	6 613	2 554
1 V 1942	–	–	–	–	–	8 533	4 928
1 VI 1942	–	–	–	–	–	9 588	7 711
1 VIII 1942	–	–	–	–	701	11 260	10 920
1 IX 1942	–	–	–	–	772	5 323	5 052
1 X 1942	–	330	–	1	216	411	140
(o) – oficerowie (s) – podoficerowie i żołnierze szeregowi (c) – osoby cywilne F – jeńcy francuscy B – jeńcy belgijscy P – jeńcy polscy S – jeńcy serbscy							

Źródło: ACMJW, MiD. Statystyka Genewska, sygn. 1, 4 i 5; J. Rainer, *Kriegsgefangene während des Zweiten Weltkrieges, vornehmlich im Wehrkreis XVIII (Salzburg, Steiermark, Kärnten, Tirol/Vorarlberg)*. W: *Kärnten Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für Alfred Ogris zum 60. Geburtstag*, Hrsg. W. Wadl, Klagenfurt 2001, s. 503.

nicach Generalnego Gubernatorstwa. W lutym 1945 r. w obozowym lazarecie przebywało 235 jeńców z frontu włoskiego³⁰.

Ostatnia wizytacja obozu i lazaretu w Spittalu odbyła się 3 maja 1945 r. Tego dnia nadzór nad internowanymi przekazano brytyjskiemu oficerowi sanitarnemu lazaretu. Kwestie poddania miasta omówiono dzień wcześniej, w obecności starosty okręgu Spittal, burmistrza, lekarza sztabowego dr. H. Fasana i brytyjskiego lekarza lazaretu obozowego dr. O.V.S. Koka. Koniec niewoli dla internowanych cywilów i jeńców wojennych nastąpił 9 maja 1945 r. o godzinie 12.30, wraz z wkroczeniem do miasta i obozu regimentu wojsk brytyjskich księcia Louisa Kensingtona. Nad miastem regularnie krążyło 15 samolotów, które zrzucały paczki z żywnością dla internowanych. Po zakończeniu wojny Karyntia znalazła się w strefie okupacyjnej, kontrolowanej przez Brytyjczyków. Doktor H. Fasan, dzięki interwencji jeńców z lazaretu obozowego, został zwolniony. Cywilni pracownicy przymusowi z Francji zostali odtransportowani do obozu zbiorczego (*Sammellager*) we Włoszech, a następnie drogą wodną do portu w Marsylii. Jesienią 1945 r. w Treffling, nieopodal Spittala, zorganizowano obóz dla repatriantów (*Flüchtlingslager*), tj. cywilnych pracowników przymusowych ze Słowenii, Węgier i Związku Radzieckiego. W latach 1945–1948 przebywało w nim średnio 3–4,5 tys. osób. Dla chorych na gruźlicę repatriantów utworzono szpital w Seebach, w Styrii. W listopadzie 1948 r. kontrola nad obozem została przekazana przedstawicielom Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Austrii. Obóz dla uchodźców zamknięto oficjalnie w październiku 1952 r.³¹.

THE COMPLEX OF PRISONER-OF-WAR CAMPS IN SPITTAL ON THE DRAWA RIVER IN THE TIME OF THE SECOND WORLD WAR

(Summary)

The prisoner-of-war camp designed for officers in Spittal on the Drawa River – Oflag XVIII C Spittal an der Drau – was established on 15 October 1939. The first POWs – Polish soldiers – were brought to it still in the very same year, that is on 11 November. On 9 May 1940, the camp was formally dissolved. On 2 July 1940,

³⁰ G. Mattiello, W. Vogt, op. cit., Bd. 2, s. 41; H. Speckner, op. cit., s. 30 i 68.

³¹ The National Archives in London, HO 215–123, k. 5 B; A. Elste, *Spittal in der „NS-Zeit“*. W: *Spuren europäischer Geschichte. Spittal 800 (1191–1991). Ausstellungskatalog*, Hrsg. Stadtgemeinde Spittal an der Drau, Spittal an der Drau 1991, s. 200; H. Speckner, op. cit., s. 304–305; G. Stieber, *Nachkriegsflüchtlinge in Kärnten und der Steiermark*, Graz 1997; eadem, *Flüchtlingsnot und Flüchtlingshilfe in Kärnten nach 1945*, Klagenfurt 1999; eadem, *Die Briten als Besatzungsmacht in Kärnten 1945–1955*, Klagenfurt 2005; Ch. Niedermayer, *Das Trefflinger DP-Lager (1945–1952)*, „Chronik Seeboden“, www.seeboden.at/fileadmin/dateien/Chronik/Das_Trefflinger_DP_Lager/Das_Trefflinger_DP_Lager (on-line 18 IX 2012 r.).

Oflag XVIII C was re-opened. At that time, it was French soldiers who were interned in it.

The transformation of Oflag XVIII C into Stalag XVIII B Spittal an der Drau followed on 1 March 1941. Then, it was French, Belgian and Serbian soldiers who were detained there. On 17 October 1941, following the transformation of the stalag into a camp designed for Soviet POWs, the so-called cleansing action (*Räumungsaktion*) was begun, i.e. transferring the POWs who still remained there to other camps.

On 3 October 1942, Stalag XVIII B Spittal an der Drau was transferred to Wagna in Styria. The so far independent stalag in Spittal was transformed into a branch camp Stalag XVIII A Wolfsberg and a field hospital, and then – on 1 August 1944 – into an internment camp designed for civilians – Ilag XVIII Spittal.

The end to the detained persons' captivity in Spittal came on 9 May 1945, when the camp was liberated by a detachment of the British Army. Repatriation of former prisoners-of-war began on subsequent days. A few days after the end of the War a camp for exiles was set up in Spittal, designed primarily for civilians. The camp remained in operation until 1952.

KRIEGSGEFANGENENLAGERKOMPLEX IN SPITTAL AN DER DRAU WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGES

(Zusammenfassung)

Das Offizierslager XVIII C in Spittal an der Drau wurde am 15. Oktober 1939 eingerichtet. Am 11. November desselben Jahres trafen die ersten Kriegsgefangenen – polnische Soldaten – im Lager ein. Am 9. Mai 1940 wurde das Lager aufgelöst und am 2. Juni 1940 wurde Oflag XVIII C wieder errichtet. Im Lager wurden damals französische Soldaten interniert.

Als Stichtag für die Umwandlung von Oflag XVIII C in das neu eingerichtete Stalag XVIII B Spittal an der Drau ist der 1. März 1941 vermerkt. Es wurde mit französischen, belgischen und serbischen Soldaten belegt. Aber schon am 17. Oktober 1941 begann die Räumungsaktion, die Verlegung von Kriegsgefangenen anderer Nationalitäten in anderen Lagern, nachdem es in ein Lager für sowjetische Kriegsgefangene umgewandelt worden war.

Am 3. Oktober 1942 wurde Stalag XVIII B von Spittal an der Drau nach Wagna in der Steiermark verlegt. In der Folgezeit wurde das Lager in Spittal als Zweiglager von Stalag XVIII A Wolfsberg und Lagerlazarett verwendet. Am 1. August 1944 erfolgte seine Umwandlung in ein Internierungslager – Ilag XVIII Spittal an der Drau, welches für die Internierung von Zivilisten feindlicher Staaten benutzt wurde.

Das Ende der Gefangenschaft kam am 9. Mai 1945 durch ein Kommando der britischen Armee. Die Repatriierung der ehemaligen Gefangenen erfolgte in den darauf folgenden Tagen. Wenige Tage nach dem Kriegsende wurde in Spittal ein Flüchtlingslager für Zivilarbeiter eingerichtet, das bis 1952 bestand.